

Bildiğimiz Büyümenin Sonu (mu)? İklim Krizi Çağında Döngüsel Ekonomi ve İktisat Politikası Arayışları

Özge Kozal¹

Özet

Büyümenin nasıl sağlanacağı, iktisat literatürünün en önemli tartışma alanlarının başında gelmekte ve sürekli yeni açılımlar kazanmaktadır. 1970’li yıllara kadar kalkınmanın, gelişmenin, modernleşmenin ön koşulu olarak görülen büyümenin, özellikle iklim krizi ve derinleşen eşitsizliklerle beraber eski mitsel rolünün sarsıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da 21. yüzyılın yeni bilim paradigması olan bağlantısal bütünsellik kavrayışına referansla, iklim krizi çağında daha adil, kapsayıcı bir gelişme kavrayışına neden ihtiyaç duyulduğu yeniden tartışmaya açılmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak, ekolojik krizin boyutları eşitsizlikler bağlamında incelenmekte, ardından döngüsel ekonomi modelinin ana hatları planlı küçülme tartışmalarıyla birlikte ele alınmaktadır. 21. yüzyıl için iktisat politikası üretirken dikkate alınması gereken noktaların tartışmaya açıldığı bu çalışma, döngüsel ekonominin daha adil ve kapsayıcı bir gelişme için bir yol haritası sunma potansiyelini vurgularken, politika yapımcılar için pratik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

1. Giriş

Dünya’da 1945 sonrası dönem, Fordist üretim ve tüketimin hızla yayıldığı, sanayi sermayesinin birikim olanaklarının savaş sonrası dünyanın yeniden yapılanması sürecinde hızla genişlediği bir altın çağ olarak bilinmektedir. Bu altın çağ, toplam nüfus, kent nüfusu, kişi başına düşen gelir, doğrudan yabancı yatırımlar, telekomünikasyon yatırımları, enerji kullanımı, su kullanımı, uluslararası turizm gibi pek çok eksende “büyük hızlanmanın” yaşandığı yıllardır (Steffen vd., 2015). Sonsuz üretim ve tüketim örgütlenmesine dayalı bu modelin yarattığı hızlanma, bir taraftan üretimin niceliksel artışına

1 Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İİBE İktisat Bölümü, ozge.kozal@ege.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5542-6290>

odaklanarak kapitalist sermaye birikimi açısından muazzam bir birikim yaratma fırsatı sunarken, diğer taraftan gezegenin ekolojik, biyolojik ve ekonomik kaynaklarının geri dönüştürülemez bir biçimde azalmasına neden olmuştur. 1972 yılında Roma Kulübü'nün yaklaşık dört yıl süren çabaları ile yayınlanan Büyümenin Sınırları raporunda, çevresel bozulmaların büyümeyi sınırlayan bir faktör olarak ilan edilmesi (Meadows vd. 1972), bu çalışmayı takip eden yıllarda çevresel bozulma, planlı küçülme ya da büyümeme (degrowth) tartışmalarını da hızlandırarak mevcut iktisat paradigmasının sorgulanmasında önemli bir kırılma yaratmıştır.

Aslında çevresel kirlenme/bozulmanın sosyal bilimler literatürüne girişi yeni değildir. Bilindiği gibi bugün hala çok yaygın kullanılan iktisada giriş kitaplarında, neoklasik iktisat Pigou ve Marshall'ın çizdiği çerçevede çevresel bozulmayı üretim süreçlerinin yarattığı bir “negatif dışsallık” olarak ele alınmaktadır (Pasour, 1996). Bu neoklasik bakış, “fiyat bütün maliyetleri içermemektedir, dışsallıklar da bu içerilmeyen maliyetlerden biridir” ifadesinden öteye gitmemektedir. Bu yaklaşım, çevresel bozulmayı ve bunun yarattığı tahribatları, ürünlerin fiyatları içinde bireylerin/firmaların ödemediği/hesaba katmadığı bir maliyet unsuru olarak ele almakla sınırlıdır. Bu tahribatın yarattığı eşitsizlikler, biyoçeşitlilik kaybı vb. eksenler neoklasik iktisadın çevresel bozulma analizi içinde yer almamaktadır.

Bilindiği gibi büyümenin sağlanabilmesi için, ekonomik, sosyal, ekolojik hasarların “normalleştirilmesi” konusunda çok geniş bir literatür vardır. Özellikle iktisat literatüründe, gelir eşitsizliği, çevresel bozulma gibi bugünün en temel problemlerinin büyümenin bedeli olarak olağan kabul edilmesi, ekonomik büyümenin başlangıçta gelir eşitsizliğini arttırabileceği, ancak eninde sonunda bunu düzelteceği (Kuznets, 1955 [1995]), çevresel iyileşmenin sağlanabilmesi için önce çevresel bozulmanın gerçekleşmesinin gerekliliği üzerinden çok sayıda teorik ve ampirik çalışma üretilmiştir. Elbette literatürdeki tek tartışma eksenini bu “olağanlaştırma” değildir, 1970'li yıllarda kapitalist büyüme modelinin sınırları içinde olsa da çok sayıda eleştiri ortaya çıkmıştır. Bu eleştirilerin içinde planlı küçülme veya büyümeme tartışmaları, ana akım iktisat paradigması içinde bir alternatif yaratma potansiyeli en yüksek tartışmalardır (Missemer, 2017). Ancak bu fikrin tartışmaya açıldığı dönem, 1973 krizi sonrası kapitalist birikim modelinin krizden çıkmak için yeni yollar aradığı dönem olduğundan, planlı küçülme tartışmaları da kapitalist modelin içinde bir çözüm olmaktan öteye geçememiştir. Nitekim bu tartışma eksenini yerini, kısa zaman içinde sürdürülebilir kalkınma, yeşil büyüme, kapsayıcı büyüme yaklaşımları içinde, büyümenin farklı isimlerle/içeriklerle tasarlanmasını öneren yaklaşımlara bırakmıştır. Hatta Yeşil GSYİH (Green GDP) gibi çevresel tahribatın büyüme denklemine negatif

bir değişken olarak dahil edildiği yeni formülasyon çabaları halen devam etmektedir. Büyük ölçüde büyümenin kaynak kullanımından ayrıştırılması (decoupling) üzerine yükselen bu literatürde, ülkelerin büyümeyi kaynak kullanımından ayrıştırma dereceleri “ölçülmeye” devam etmekte, ülkeler başarılı/başarısız olarak sınıflandırılmaktadır (Nicolaisen & Hoeller, 1990; Kim vd., 2014; Hickel & Kallis, 2020).

İktisat paradigması değişiklikleri, elbette çok sayıda çatışmalı yaklaşımın bir aradılığı sayesinde gerçekleşebilmektedir, dolayısı ile bu çabaların hepsi çok anlamlıdır ve her biri bugünkü büyüme sorgulamasına katkı vermektedir. Ancak, insan zihninin, doğası gereği karmaşık olayları anlayabilmek için indirgemeci bir tutum izlediği, dolayısı ile insan zihninin sınırlı kapasitesinin “ölçmek” konusunda oldukça ısrarlı olduğunun da altı çizilmelidir.² Dolayısı ile bir paradigmal değişiklik yaşandığında, yeni paradigmanın üzerinde yükseldiği eksenlerdeki başarı/başarısızlığı ölçmek özellikle iktisatçılar için yerleşik bir davranış olagelmıştır. Nitekim, 1990’lı yıllarda Birleşmiş Milletler tarafından sistematikleştirilen sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma anlayışı, önemli bir paradigma değişimini beraberinde getirmiş, bu yeni kalkınma anlayışı, o zamana kadarki sınırsız büyüme arayışlarının aksine, büyümenin sınırlarını ortaya koyarak iktisadi büyüme ve kalkınmanın sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal ve kültürel boyutlarını dikkate alan bir model arayışını hızlandırmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı ortaya ilk çıktığında, insanların bugünkü ihtiyaçlarını gelecek nesillerin refahından çalmadan karşılamak temel odak noktası iken, 2030 gündemini oluşturan 17 hedefin ne kadarının yakınında ya da uzağında olduğumuzun tespiti, ülkelerin insani gelişmişlik “sıralamasına” tabi tutulması, yine sözünü ettiğimiz indirgemeci tutumdan kurutulamadığımızın da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yani bir bakıma, büyümeyi ölçmeyi bırakıp, kalkınmayı ölçmeye başlamak söz konusu olmuştur.

Bu paradigma, 2000’li yılların başında “gezegensel sınırları” aşmamayı amaçlayan bir paradigmaya evrilmiştir. Bu sınırlar üzerinde yükselen döngüsellik yaklaşımı bu anlamda, yalnızca gelecek nesillerin değil, öncelikle var olan nesillerin yaşamsal fonksiyonlarının sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için gereken ortamı sağlamak ve bunun sürdürülebilirliğine yönelik politikalar üretmek konusunda yenilikçi olması bakımından kıymetlidir (Kozal & Barbaros, 2020). Ancak bugünkü büyüme modelinin neden çalışmadığına dair sistematik bir bakış yakalayabilmek için Raworth’un (2019) da önerdiği gibi, bilim paradigmasını yeniden düşünmek ve

2 İleri bir okuma için bkz. Georgescu-Roegen, N. (1966). Analytical economics: issues and problems. Harvard University Press.

zihinlerimizi yüzyıllardır esir olduğu ana akım paradigmalardan kurtarmamız gerekmektedir. Çünkü sosyal bilimcilerin zihinleri de ana akım önermeler çevresinde düşünmek üzere evrilmekte, bunun dışına çıkabilmek de şanslı bir grup azınlığın elde edebildiği bir ayrıcalık olabilmektedir. Yani sosyal bilimcilerin de politika yapıcılarının da büyümenin, üretimin, tüketimin, dış ticaretin, ödemeler dengesinin tüm detaylarına sahip son derece detaylı bir bilgi birikimi ve matematiksel araçları ustaca kullanarak tüm değişkenler arasında ilişkileri bulma yetkinlikleri varken, karşı karşıya olduğumuz iklim aciliyeti dönemindeki çoklu krizler çağında alternatif modeller üretecek esneklikte zihinlere sahip olamadığımız görülmektedir.

Bugün geldiğimiz noktada, büyüme, eşitsizlikler, çevre konularında bilim paradigmasındaki değişimlerle de paralel olarak çok disiplinli yeni açılımlar aranmaktadır. Bu çalışma da bu tartışmalara katkı vermeyi amaçlanmakta, iklim krizi çağında bildiğimiz anlamda büyümenin sonu tartışmaları çerçevesinde, 21. yüzyılın büyüme modeli nasıl tasarlanabileceği sorusu mevcut güncel tartışmalar çerçevesinde yeniden gündeme taşınmaktadır. Bu çerçevede, takip eden bölümde ilk olarak Antroposen çağında ekolojik ayak izi tartışması üzerinden neden yeni bir büyüme modeline ihtiyaç duyduğumuz ortaya konacaktır. Ardından tartışmaya açılacak, üçüncü bölümde döngüsellik kavrayışı yeni büyüme modelinin ilk adımını oluşturuyor mu? sorusu sorulacak ve son olarak da daha adil ve kapsayıcı politika tasarımlarının nasıl yapılabileceğine ilişkin bir çerçeve çizilecektir.

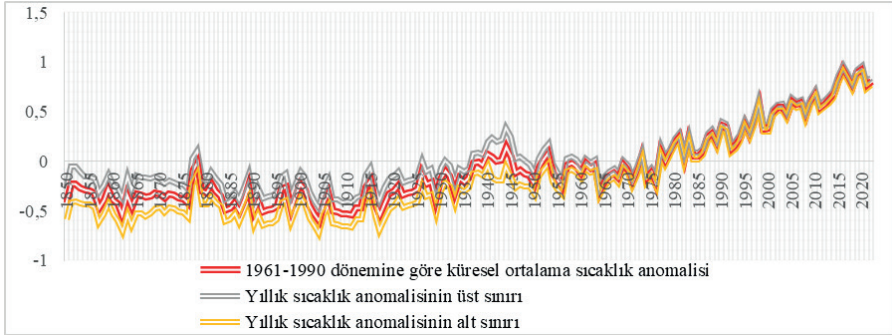
2. Göstergeler Ne Gösteriyor?

Sanayi devrimi sonrası karşılaştığımız ekolojik kriz/yıkım süreci, insan türünün gezegenimizde yarattığı etkiye işaret etmek amacıyla Antroposen (yeni insan çağı ya da son insan çağı) adıyla yeni bir jeolojik çağ ile ifade edilmektedir. Bu kavram, 1980'li yıllarda ABD'li biyolog Eugene F. Stoermer ve Hollandalı kimyager Paul J. Crutzen'in çalışmaları ile yaygın biçimde kullanılmaya başlamıştır (Crutzen, 2002; Steffen vd., 2011). Bu çalışma kapsamında da antropojenik etkilerin mevcut durumunun ortaya konması için, küresel sıcaklık anomalileri, Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network) tarafından yayınlanan ekolojik ayak izi ve İklim Eşitsizliği Raporu (Climate Inequality Report 2023) verileri kullanılarak karbon salınımı eşitsizlikleri tartışmaya açılacaktır.

Antropojenik çağın en gündem maddesini oluşturan küresel ortalama sıcaklık anomalileri incelendiğinde (Grafik 1), büyük hızlanma döneminde sıcaklık artışında yaşanan büyük sıçrama kolaylıkla görülmektedir. Bu nedenledir ki pek çok uluslararası kurumun ana gündemi, iklim değişikliği

ile mücadele ve uyum kapsamında yapılan anlaşmaların en önemli odak noktası sıcaklık artışlarının kontrol altına alınmasıdır. Paris İklim Anlaşması da küresel ortalama sıcaklık artışının $1,5^{\circ}\text{C}$ 'de tutulması bir dizi politika önermekte ve bunun için karbon nötr bir ekonominin tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır (Hulme, 2016). 2012 yılından bu yana şiddeti giderek artan ekolojik kriz artık “iklim aciliyeti” olarak anılmaktadır. Bu ister sağlık ister iktisadi ister sosyal/siyasal olsun herhangi bir krizin aşılabilmesi için öncelikle iklim değişikliği ve küresel ısınma problemlerinin çözülmesi gerektiğine işaret etmektedir (Barbaros, 2020, 2021). Geldiğimiz noktada, Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 2018 yılında yayınladığı 1,5 derece özel raporunda, sanayi öncesi dönemden bu yana, insan faaliyetleri nedeniyle küresel ortalama sıcaklıkların yaklaşık $1,2^{\circ}\text{C}$ arttığı, bu şekilde devam ettiği sürece 2030-2050 döneminde sıcaklık artışının 2°C 'yi aşacağı vurgulanmaktadır (IPCC, 2018). Bu tabloda dünyanın Paris İklim Anlaşması'nın koyduğu hedefin oldukça uzağında olduğu söylemek gerekir.

Grafik 1. Küresel Ortalama Sıcaklık Anomalileri (1850-2022)

Kaynak: Hannah Ritchie, Max Roser ve Pablo Rosado (2020), Our World in Data

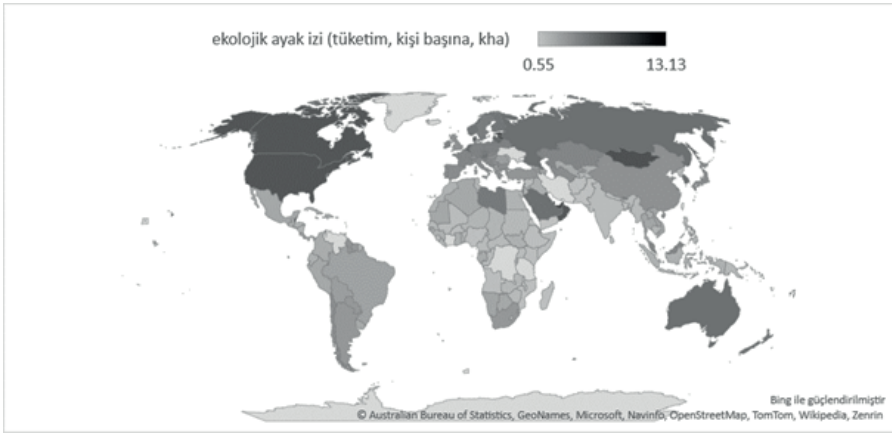
Ekolojik ayak izi göstergeleri de dünyanın ekolojik kapasitesinin nasıl değiştiğine, gezegensel sınırlar üzerindeki baskının nasıl arttığına ilişkin oldukça kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Ekolojik ayak izi, bir bireyin, topluluğun, ülkenin veya faaliyetin tüketim alışkanlıkları ve kaynak kullanımı sonucunda doğal kaynakları ne kadar tükettiğini ve oluşan atıkları ne kadar taşıyabildiğini/emebildiğini ölçen bir kavramdır. Genellikle küresel hektar birimi kullanılarak ölçülmekte ve “tüketilen kaynaklar ile oluşturulan atıkların doğal ekosistemler tarafından sürdürülebilir bir şekilde işlenmesi için gerekli alan” olarak tanımlanmaktadır (Global Footprint Network, 2023).³ Ülkelerin biyokapasiteleri ve ekolojik ayak izleri arasındaki fark biyokapasite açığı ya

3 Bkz. <https://www.footprintnetwork.org/resources/glossary/>

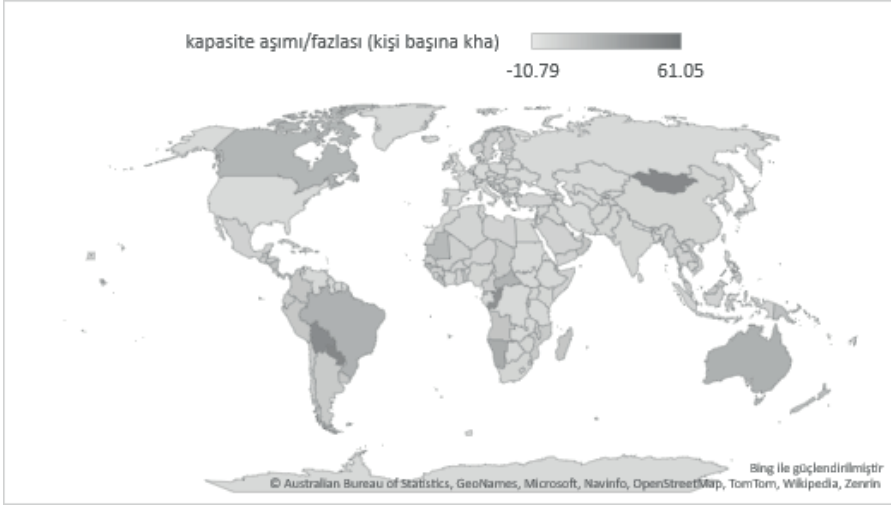
da biyokapasite fazlası olduğunu göstermektedir. Bir ülkenin ya da bölgenin ekolojik olarak açık vermesi bölgenin ticaret yoluyla biyolojik kapasite ithal ettiği, bölgesel ekolojik varlıkları tasfiye ettiği veya atıkların atmosfer gibi küresel ortak alanlara yayıldığı anlamına gelmektedir. Aslında en temelde, ekolojik ayak izi de daha önce sözünü ettiğimiz ve eleştirdiğimiz “ölçümler” üzerinden hareket etmektedir. Ancak, ekolojik ayak izi üzerinde düşünmek; doğal kaynaklar ve gezegen üzerindeki baskının “miktarını”, bunun hangi ana etmenler sebebiyle gerçekleştiğini ortaya koymak yönünde önemli bir araç sağladığından, 21. yüzyılın gezegensel yaşam tasarımı üzerine düşünürken oldukça önemli bir somutlaştırma sağlamaktadır.

Harita 1, verilerin başlangıç yılı olan 1961 yılı için ülkelere göre kişi başına yaratılan ekolojik ayak izinin genel görünümünü ortaya koymaktadır. Haritada koyu renk ile gösterilen bölgeler, en yüksek kişi başına düşen ekolojik ayak izine sahip bölgelerdir. Buna göre, Lüksemburg, ABD, Yeni Zelanda, Kanada, Avustralya, Norveç ve İsveç en yüksek kişi başına düşen ekolojik ayak izine sahip ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır ve kişi başına yaratılan ekolojik ayak izi 13 ila 7,8 kha arasında değişmektedir. Bu ülkelerin büyük ölçüde gelişmiş kapitalist ülkeler oldukları görülmektedir.

Harita 1. 1961 Yılı Ülkelere Göre Ekolojik Ayak İzi (kha, kişi başına)

Kaynak: Global Footprint Network, <https://data.footprintnetwork.org>, Erişim: 10.06.2023

Harita 2. 1961 Yılı Ülkelere Göre Biyokapasite Aşımı/Fazlası (kha, kişi başına)

Kaynak: *Global Footprint Network, <https://data.footprintnetwork.org>, Erişim:*
10.06.2023

Not: *Fransız Guyanası, Surinam, Guyana ve Gabon görel olarak çok yüksek biyokapasite fazlasına sahip olduklarından haritada gösterilmemiş, Tablo 2'deki sıralamaya dahil edilmiştir.*

Harita 2 ise, ülkelerin biyokapasitesi ile ekolojik ayak izi arasındaki farkı göstermektedir. Bu bağlamda, eğer değer pozitif ise ülkenin ekolojik ayak izinin sahip olduğu biyokapasiteyi aşmadığı (daha koyu renk bölgeler), negatif ise (daha açık renk bölgeler) aştığı anlaşılmalıdır. Buna göre, 1961 yılında 48 ülkede biyokapasiteyi aşan bir ekolojik ayak izi yaratımı söz konusudur. Yani, 48 ülke kendi ülkesinin taşıyamayacağı kadar ekolojik ayak izi yaratmakta, bu nedenle yarattığı ekolojik ayak izi ile gezegenin biyokapasite rezervinden eksiltmektedir. Tablo 2'de de 1961 yılı itibarıyla en yüksek biyokapasite aşımına sahip ülkeler, en yüksek biyokapasite fazlasına sahip ülkeler sunulmuştur. Buna ek olarak, fazla veren ülkelerin genellikle az gelişmiş bölgeler olmasından hareketle, biyokapasite fazlasına sahip gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de sunulmuştur. Bu bilgi, bir ekolojik açık varsa bu bölgenin ticaret yoluyla biyolojik kapasite ithal ettiği anlamına geldiğinden, hangi ülkelerin kirlilik yaydığının ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Tablo 1. 1961 yılı Biyokapasite Aşımı ya da Fazlası Olan İlk 5 Ülke (kişi başına, kha)

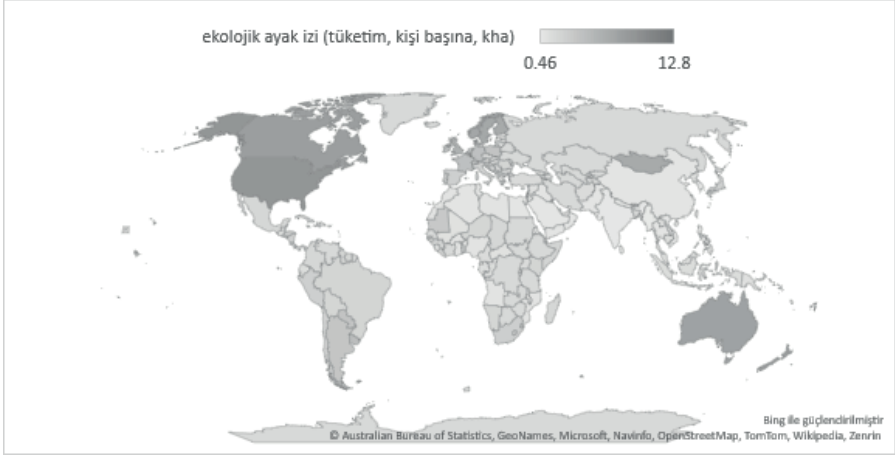
En Yüksek Açık	kha	En Yüksek Fazla	kha	En Yüksek Fazla Veren Gelişmiş/Gelişmekte Olan	kha
Lüksemburg	-10.79	Fransız Guyanası	898.66	Avustralya	22.04
İngiltere	-5.05	Surinam	170.45	Brezilya	21.62
Belçika	-4.92	Guyana	108.37	Kanada	18.63
ABD	-3.41	Gabon	87.87	Yeni Zelanda	13.02
Çekoslovakya	-3.08	Katar	61.05	Kolombiya	9.17

Kaynak: *Global Footprint Network, <https://data.footprintnetwork.org>, verileri kullanılarak yazar tarafından besaplanmıştır.*

Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network) tarafından yayınlanan son veriler 2022 yılına aittir. Bu yılda 226 ülke verisi açıklanmıştır. Buna göre, 130 ülkede biyokapasite açığı söz konusudur. Burada dikkat çekici noktaların başında Tablo 1 ve 2 karşılaştırıldığında en yüksek fazla veren gelişmiş gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen fazla biyokapasitedeki keskin düşüş gelmektedir. Yine her iki yılda da en yüksek fazla veren Fransız Guyanası'ndaki biyokapasite fazlası da 818 kha'dan 84 kha'ya gerilemektedir.

Bu tablo ülke düzeyindeki karbon salınımı, biyokapasite ya da ekolojik ayak izini tek tek incelemenin, ya da bir ülkenin bu kapasiteyi ne kadar aştığının gezegensel sınırların aşılması için yeterli odak noktasını oluşturmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü kapitalist üretim modeli, bugünkü büyüme kavrayışı ile devam ettiği sürece kirliliği ya da tahribatı ortadan kaldırmak, tüketim ya da üretim modelini değiştirmek değil, yalnızca kirliliğin ya da tahribatın kısa vadede mekansal yer değiştirmesini örgütleyecek politikalar üretmeye yönelmektedir.

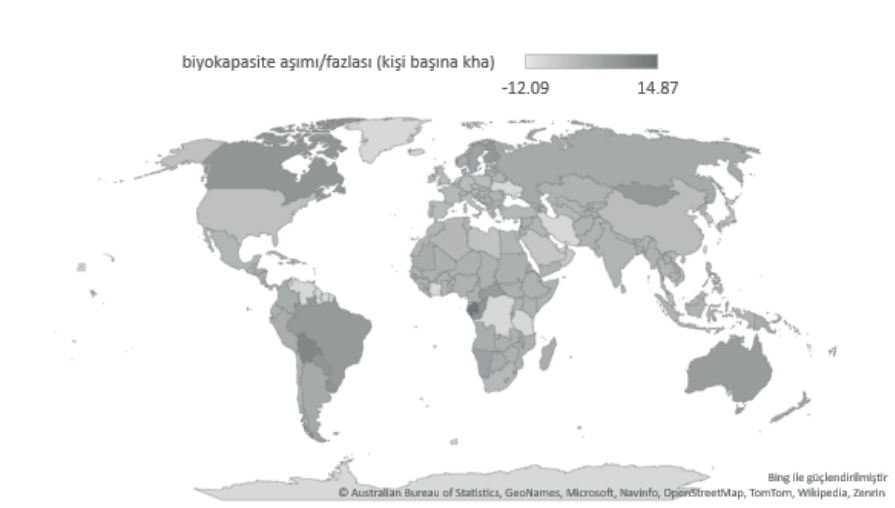
Harita 3. 2022 Yılı Ülkelere Göre Ekolojik Ayak İzi (kha, kişi başına)

Kaynak: Global Footprint Network, <https://data.footprintnetwork.org>, Erişim: 10.06.2023

Not: Fransız Guyanası, Surinam, Guyana görel olarak çok yüksek biyokapasite fazlasına sahip olduklarından haritada gösterilmemiş, Tablo 3'teki sıralamaya dahil edilmiştir.

Harita 4. 2022 Yılı Ülkelere Göre Biyokapasite Aşımı/Fazlası (kha, kişi başına)

Kaynak: Global Footprint Network, <https://data.footprintnetwork.org>, Erişim: 10.06.2023

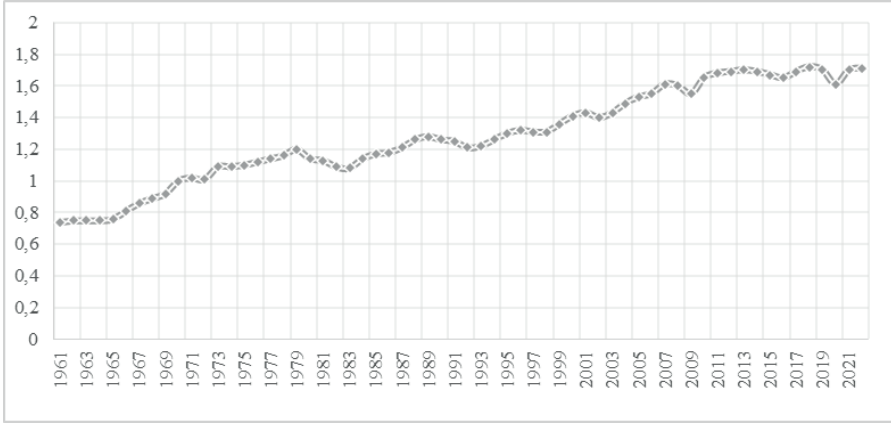
Tablo 2. 2022 yılı Biyokapasite Aşımı ya da Fazlası Olan İlk 5 Ülke (kişi başına, kha)

En Yüksek Açık	kha	En Yüksek Fazla	kha	En Yüksek Fazla Veren Gelişmiş/Gelişmekte Olan ülkeler	kha
Katar	-12.09	Fransız Guyanası	84.1	Finlandiya	6.39
Lüksemburg	-9.73	Surinam	71.7	Brezilya	5.63
Birleşik Arap Emirlikleri	-8.17	Guyana	67.19	Avustralya	5.24
Kuveyt	-7.74	Gabon	14.87	İsveç	3.58
Bahreyn	-7.62	Bolivya	10.47	Yeni Zelanda	3.02

Kaynak: Global Footprint Network, <https://data.footprintnetwork.org>, verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

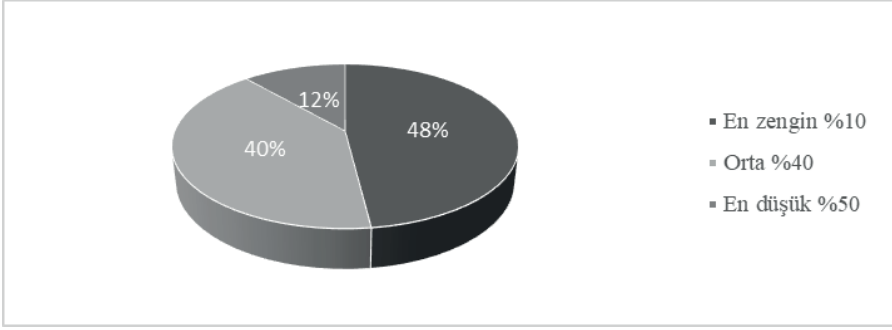
Kirli endüstriler sığınağı (pollution haven hypothesis) ve karbon ticareti bağlamındaki teorik ve ampirik çalışmalar ya da Harvey'in kapitalizmin zamansal ve mekânsal sabitler yoluyla birikimin nasıl devam ettiğini gösteren çalışmaları incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin kirliliğinin ya da ekolojik ayak izinin yer değiştirmesini nasıl örgütlediklerine dair kavrayış kolayca görülebilmektedir. Dolayısı ile yukarıda sunulan veriler de uluslararası bir yeniden örgütlenmeye neden ihtiyaç duyulduğunu kanıtlar niteliktedir. Bazı ülkeler çok az ekolojik ayak izine sahipken, bazıları yarattıkları ekolojik ayak izi ile neredeyse dünyanın tüm biyokapasitesini kullanmaktadır. Nihayetinde hepimizin ortak yaşam alanı olan gezegenin sınırları aşılmaktadır ve ünlü iklim aktivisti Greta Thunberg'in de dediği gibi fazla veren ülkeler ya da açık veren ülkeler ayrımı olmaksızın hepimizin "evi yanmaktadır."⁴ Bu bağlamda, Grafik 2'de 1961-2022 döneminde nüfusun mevcut tüketimini karşılamak için gereken gezegen sayısındaki değişmeyi ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Bugün dünya nüfusu neredeyse 2 gezegenin ancak emebileceği kadar ekolojik ayak izi yaratmaktadır.

4 <https://www.theguardian.com/environment/2019/jan/25/our-house-is-on-fire-greta-thunberg16-urges-leaders-to-act-on-climate>

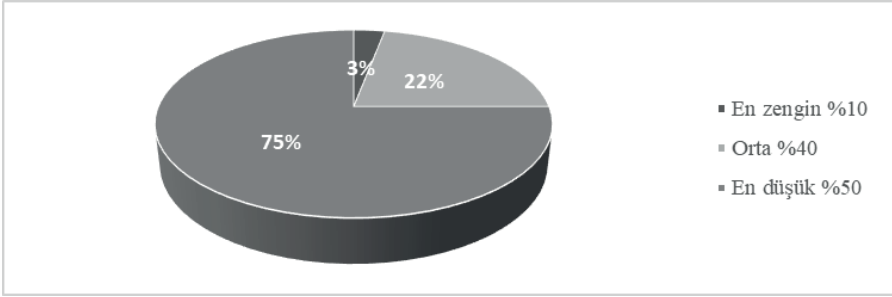
Grafik 2. Mevcut Tüketimi Karşılama İçin Gereken Dünya Sayısı (1961-2022)

Kaynak: *Global Footprint Network*, <https://data.footprintnetwork.org>, Erişim: 10.06.2023

Karbon salınımını veya ekolojik ayak izini incelemek, sadece çevresel bozulma ile ilgili bir analiz yapmak anlamına gelmez; aksine bu konu, eşitsizlikle yakından ilişkilidir. Kümülatif olarak en büyük üç sera gazı emisyonu salan ülke -Çin, ABD ve Hindistan- bugün toplam emisyonun %42,6'sını yaratmaktadır. Diğer taraftan, en az karbon salan 100 ülke, toplam emisyonun yalnızca %2,9'unu üretmektedir. Küresel gelir eşitsizliği, küresel karbon salınımindaki eşitsizliği daha da derinleştirmektedir. Dünya genelinde en zengin %10'luk kesim, 2019'da küresel emisyonların neredeyse %48'ine neden olurken, en zengin %1 ise bu emisyonların %17'sine neden olmaktadır. En yoksul %50'lik kesim ise karbon salınımının yalnızca %12'sinden sorumludur. Bölgeler arası farklılıklar bakımından incelendiğinde Avrupa'da, nüfusun en yoksul %50'si yılda ve kişi başına yaklaşık 5 ton karbon salarken; Doğu Asya'daki en yoksul %50, yaklaşık 3 ton ve Kuzey Amerika'daki en yoksul %50 ise yaklaşık 10 ton salmaktadır. Bu bölgelerde en yüksek %10'luk karbon salınım seviyeleri ise; Avrupa'da 27 ton, Doğu Asya'da 34 ton ve Kuzey Amerika'da 69 ton olarak ölçülmektedir. Yani karbon salınımlarında zengin ve fakir ülkeler arasında büyük farklar bulunmaktadır. Aynı şekilde bu ülkelerin zenginleri ile yoksulları arasındaki katkılar açısından da büyük farklar gözlemlenmektedir. Yani özetle eşitsizlik, ülkeler arası, ülkeler arasındaki benzer ekonomik sınıflar arasında ve ülke içinde de değişkenlik göstermektedir (Dünya Eşitsizlik Raporu, 2023).

Grafik 3. Gelir Gruplarına Göre Karbon Emisyonuna Katkılar (%)

Kaynak: Chancel vd. (2023).

Grafik 4. İklim Değişikliği Nedeniyle Oluşan Göreli Gelir Kaybı (%)

Kaynak: Chancel vd. (2023).

Grafik 3 ve 4'te, gelir gruplarına göre karbon emisyonuna katkılar bakımından en zengin yüzde 10'luk nüfusun emisyonların %48'ini yaratmalarına rağmen, iklim değişikliği nedeniyle karşılaştıkları gelir kaybının ise %3'le sınırlı olduğunu; bununla beraber karbon salınımına çok düşük katkısı olan en düşük gelirli %50'nin ise çok yüksek gelir kaybı ile karşı karşıya olduklarını ortaya koymaktadır. Bu tablo bizi iklim adaleti konusunda düşünmeye itmektir. İklim adaleti çerçevesinde düşünüldüğünde, yeni büyüme tasarımları ve iklim değişikliği konusu yalnızca birer iktisadi fenomen olmaktan çıkmakta, iktisadi, çevresel, toplumsal ve politik bir konu haline gelmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliği ve etkileri tartışılırken ve buna uyumlu yeni büyüme modeli tasarımlarında bu sürecin farklı coğrafyaların, toplulukların, cinsiyetlerin, farklı düzeylerde etkilendiğini, ülkeler arasında, ülke içinde, mevcut ve gelecek nesiller arasında, insanla diğer türler arasında sonsuz sayıda adaletsiz ilişkiler oluşturduğunu mutlaka göz önünde bulundurmak gereklidir. Güvenli ve sağlıklı bir çevrede yaşamak, en

temel insani haktır. Dolayısı ile, insan faaliyetlerinin yıkıcı etkilerinin giderek arttığı bu yüzyılda, gezegende adil, eşitlikçi, yenileyici bir büyüme tasarımı yapmak oldukça güçtür. Ancak bu yöndeki çabalar giderek artmaktadır.

3. Döngüsellik Kavrayışı Yeni Büyüme Modelinin İlk Adımını Oluşturuyor mu?

İktisadi büyümeyi sağlama yolunda yapılan üretim/tüketim faaliyetleri, mal ve hizmetlerin piyasaya ulaşmalarını sağlayacak alt yapı, haberleşme, taşımacılık yatırımları, hukuki ve idari yapının bu modele göre yeniden inşası, özellikle kentlerin yeniden mekânsal organizasyonu ve tüm bunlar için gerekli enerjinin fosil yakıtlara dayalı elde edilmesine yönelik çabaların yarattığı ekolojik tahribatın fark edildiği 60'lı yıllardan sonra⁵, 70'li yıllarda itibaren çevrenin/doğanın korunması bağlamında sürdürülebilirlik tartışmaları başlamıştır. Bu yıllarda kavram, bugünkü ihtiyaçları gelecek nesillerin refahından çalmadan karşılayan sürdürülebilir bir sistem tasarımı olarak ele alınmıştır.⁶ 2000'li yıllarda ise⁷ sürdürülebilirlik kavramı, gezegenin sınırlarını aşmayan bir yaşam biçiminin inşasının mümkün olduğu, gezegensel sınırlar kavrayışına dönüşmüştür. BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi 2030'una tüm alt hedeflerine kaynaklık eden en önemli çalışmalardan biri Stockholm Dayanıklılık Enstitüsü (Stockholm Resilience Centre) tarafından ortaya konan “gezegensel sınırlar (planetary boundries)” çalışmasıdır.⁸ Bu çalışma, disiplinler arası yürütülen çok sayıda araştırma sonucunda ekolojik sürdürülebilirliğin kavranmasında, insanlık için güvenli yaşam alanını ifade eden gezegensel sınırlar kavramını ve bunun bilimsel temellerini ortaya koymuştur. Gezegensel sınırlar; iklim değişikliği, okyanus asitlenmesi, stratosferdeki ozon eksilmesi, biyokimyasal akım sınırı (azot ve fosfor döngüleri), tatlı su kullanımı, toprak kullanımındaki değişiklikler, biyosfer bütünlüğü, atmosferik aerosol yüklemesi ve kimyasal kirliliktir (Rockström vd., 2009a, 2009b). Bu sınırlar, gezegende güvenli bir

5 1962'de Rachel Carson tarafından yazılmış Sessiz Bahar (Silent Spring) isimli kitap, tarım ilaçlarının türler için öldürücü etkisine dikkat çekmiştir. Kitap çevre koruma konusunda bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

6 Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre ve Gelişme Dünya Komisyonu'nun Brundtland Raporu'nda (1987) ilk kez tanımlanmış ve “Bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılama” olarak belirtilmiştir.

7 1993-2001 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin başkan yardımcılığını yapan ve 2000 yılı ABD başkanlık seçimlerinde Demokratik Parti'nin başkan adayı olan Al Gore, Rachel Carson'un Sessiz Bahar kitabını yeni kuşaklara tanıtmıştır. Bu yıllarda Al Gore, küresel ısınma konusunda dünya genelinde farkındalık oluşması için yoğun bir faaliyet sürdürmüş ve 2006'da Uygunsuz Gerçek (An Inconvenient Truth) adlı belgeselde, küresel ısınma ve insan faaliyetlerinin bu süreçteki etkisini ele almıştır.

8 <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries/planetary-boundaries/about-the-research/the-nine-planetary-boundaries.html>

yaşamın kurulabilmesi için aşılmaması gereken eşikler olarak belirlenmiştir. Günümüzde, biyosfer bütünlüğü ve biyokimyasal akım eşikleri geçilmiş; toprak kullanımındaki değişiklikler ve iklim değişikliği eşiklerinde ise artan risk bölgesi olarak tanımlanan sınırlara ulaşılmıştır. Belirlenmiş olan bu dokuz gezegensel sınırdaki tüm verilerin acil olarak güvenli bölgeye çekilmesi gereklidir. Yani, sadece gelecek nesillerin/türlerin değil günümüzde gezegende yaşamını sürdüren tüm varlıklar için yaşamsal bir tehdit söz konusudur. Bu nedenle sürdürülebilirlik kavramı bu perspektifte sağlıklı ve güvenli bir insan ve gezegenin refahını tanımlamaktadır. Bu yeni tanım ve yaşamı bu kavrama göre yeniden değiştirip dönüştürme çabası, döngüsellığe ilişkin kavrayışın da temelini oluşturmaktadır.

Bugün geldiğimiz noktada, sürdürülebilirlik her ne kadar döngüsel iktisadın temellerinin atılmasına olanak tanıyan çerçeveye katkı sağlasa da ana akım iktisadın temel önermelerinden biri haline gelmiştir. Özellikle, sürdürülebilir kalkınmanın, ilerlemeci bakışı ve büyümenin farklı görüntülerle (yeşil, kapsayıcı vb.) devamlılığını garanti altına alma çabası sıkça eleştirilmektedir. Bu eleştiriler içinde en yenilikçi tartışmalar, planlı küçülme, büyümeme ya da küçülme (degrowth) tartışmalarıdır. Özcan ve Demir (2023) tarafından da vurgulandığı gibi, üssel bir büyümenin sürekliliğinin imkansızlığı, sıfır büyüme (steady-state) Malthus, Smith, Ricardo, Mill tarafından da farklı biçimlerde ortaya konmuştur, ancak esasen “Büyümenin Sınırları” tartışması ile “degrowth” olarak bildiğimiz küçülme/büyümeme tartışmaları hız kazanmıştır. Küçülme tartışmalarının 1970’li yıllardaki ilk aşamasının ana vurgusu “kaynaklar sınırlı olduğu için büyümek bir noktadan sonra mümkün olmayacaktır” şeklindedir. Bu dönemde her ne kadar tartışmalar, bir sistem eleştirisi olmanın ötesinde kapitalizm içinde yeni yollar arama telaşında ise de en azından bunun dışına çıkabilecek çerçeveyi çizme konusunda araçlar sağlamaktadır. 1973 krizinin etkisiyle gündemden düşen bu tartışmaların ikinci aşaması da -ve en kapsamlı ve yenilikçi versiyonu-, 2008 sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu dönem küçülmenin bir politik eylem/bir aktivist proje alanı olarak şekillendiği ve yeni açılımlar kazandığı dönem olarak tanımlanabilir (Alisa vd., 2020).⁹

Tartışmalarda bir tarafta kapitalizme işlerlik kazandırma/aksaklıklarını düzeltme çabasındaki yeşil dönüşümcü/sürdürülebilir kalkınmacı yaklaşım, diğer tarafta ise kapitalizmin tamamen ortadan kalkışının tek çözüm olarak görüldüğü yaklaşım vardır. Küçülme ya da büyümeme yaklaşımları ise bu iki uçun arasında bir noktaya denk düşmektedir. Son dönemde yapılan en

9 Bkz. Foster, J. B. (2011). Capitalism and degrowth-An impossibility theorem. Monthly review, 62(8), 26.

güncel tartışmalarda küçülme; paylaşım/dayanışmaya, sadeliğe, şenlikliliğe, müştereklere dayanan, üretim ve tüketimin adil bir biçimde azaltılabileceği bir düzeni ifade ederken (Alisa vd., 2020: 21), odak noktasına daha az tüketme ve üretmeyi değil, daha farklı üretme ve tüketme biçimleri yaratmayı koymaktadır (Raworth, 2019). Küçülme ya da büyümeme, insan refahını artıran, gezegendeki ekolojik koşulları ve eşitliği geliştiren üretim ve tüketimin küçültülmesi olarak tanımlanabilir. Bu kavrayış, GSYİH azalsa bile, GSYİH ölçümünde kullanmadığımız başka pozitif nitel, sosyal ve çevresel değişikliklerin gerçekleşebileceğinin altını çizmektedir (Schneider vd., 2010). Burada küçülme, yalnızca genel bir politika hedefi olarak GSYİH'nin merkeziliğine karşı çıkış değil, aynı zamanda daha düşük, farklı ve sürdürülebilir bir üretim ve tüketim düzeyine dönüş; insan iş birliğine ve ekosistemlere daha fazla alan bırakmak için ekonomik sistemin küçültülmesine yönelik bir çerçeve önermektedir. Tam bu noktada Eko-Marksist yaklaşım da “yeşil kapitalizm” olarak tanımlanan, büyümenin kendisinden ziyade, onun fosil yakıtlarının tüketimine olan bağımlılığını odak noktasına alan ve bundan uzaklaşmayı bir teşvik-ceza yöntemiyle başarmayı bekleyen yaklaşımları eleştirmektedir. Bu yaklaşımların yeni kapitalist endüstriler yaratarak kapitalizmin kendini yeniden üretmesine katkı verdiği ve kalıcı bir dönüşüm için kapitalizmin kendisinin feshinin gerektiğini söylemektedir (Ünver, 2017; Magdoff & Williams, 2017). Kısa vadede kapitalist modelin ortadan kalkması mümkün görünmemektedir, dolayısı ile bu gerçek bir çözüm sunsa da gerçekçi bir çözüm -en azından kısa vadede- sunmamaktadır. O halde ne yapılabilir?

Raworth büyük yankı uyandıran “Simit Ekonomisi: 21. Yüzyıl İktisatçısı gibi Düşünmenin 7 Yolu” kitabında¹⁰, insanlık için güvenli yaşamın bir toplumsal taban ve ekolojik tavan arasında inşa edilebileceğini ortaya koymaktadır. Simidin, ekolojik tavanında daha önce sözünü ettiğimiz gezegensel sınırlar yer alırken, toplumsal tabanda da aslında Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin benzeri bir tasarı yer almaktadır. Ancak Raworth'un ana akım iktisadi görüşten farkı, bu değişikliklerin örgütlenebilmesi, insanların toplumsal taban ve ekolojik tavan arasındaki güvenli bölgede yaşayabilmelerinin büyümeye ya da kalkınmaya bağlı olmadığını savunmasıdır.

Eğer üretim-tüketim-atık biçiminde örgütlenen lineer ekonomi modelinin dışına çıkan onarıcı/yenileyici bir döngüsel model yaratmak isteniyorsa, ilerlemeci bakıştan kurtulmak, farklı toplumsal cinsiyet rolleri, zamanın ücretli emek ve ücretsiz emek arasında nasıl dağıtıldığına ilişkin yeni bir

10 İng. Doughnut Economics: Seven Ways to think like a 21st-Century Economics

bakış, insanlar dışındaki dünyayla kurulan temel ilişkiler üzerine yeniden düşünülmesi gereklidir. Bir döngüsel ekonomi inşa etmek, elbette geri dönüşümle, düşük enerji kullanımı ile, daha az atık yaratmakla ilgilidir fakat bu yoldaki ilk adım daha kapsayıcı, eşitlikçi, adil bir yeniden üretim ekonomisi üzerine düşünmek ve tabandan örgütlenen ekonomik uygulamalara alan açmakla ilgili olmalıdır. Raworth'un önerdiği modelde, simidin içinde bir yaşam inşa edebilmek öncelikle hedefi değiştirerek mümkün olabilecektir. Esas amaç “ilerlemeci” bir bakışla GSYİH artışını sağlamak değil, dengeli ve adil bir biçimde gelişme yollarını aramak, büyüme konusunda agnostik bir tutuma sahip olmak olmalıdır.

Tablo 3. Toplumsal Taban ve Ekolojik Tavan Göstergeleri

Toplumsal Taban	Ekolojik Tavan
Gıda	İklim değişikliği
Sağlık	Okyanus Asitlenmesi
Eğitim	Kimyasal kirlilik
Gelir ve Çalışma	Nitrojen ve fosfor yüklenmesi
Su ve sağlık işleri	Tatlı su kaynaklarının çekilmesi
Enerji	Toprağın dönüşümü
Ağlar	Biyocoşunluluğun kaybı
Barınma	Hava kirliliği
Cinsiyet Eşitliği	Ozon tabakasının delinmesi
Toplumsal Eşitlik	
Politik Katılım	
Barış ve Adalet	

Kaynak: Raworth (2019).

Burada Raworth büyüme karşısında şüpheli olmayı, bizi geliştiresin ya da geliştirmesin, büyümenin zorunlu olduğu inancının bir kenarı bırakıp, Rostow'un ilerlemeci büyümenin beş aşamasını gözden geçirmekle ilişkilendirmektedir. Eğer ekolojik tavanı -yani gezegensel sınırları- aşmayan aynı zamanda da toplumsal tabanın gerisinde kimseyi bırakmayan bir yaşam inşa edilecekse, Rostow'un en üst aşama olarak gördüğü kitlesel tüketim aşamasının modelden çıkarılması gereklidir ve yeni tasarı şu biçimde olacaktır: “Geleneksel toplum, kalkışın ön koşulları, kalkış, olgunlaşma, inişe hazırlanma ve varış”. Bu süreç, Fordist büyümenin ürünü olan “fazla olan iyi” dirden, “dengeli ve adil olan iyidir” evrilen bir bakışa hizmet etmektedir. Bununla beraber, ana akım iktisadın dairesel akış diyagramından uzaklaşıp, hanenin rolünün, devletlerin değişen rolünün ve özellikle müştereklerin yeniden nasıl işlevlendirilebileceğinin yeniden tasarlanması, yıkıcı endüstriyel tasarımlardan vazgeçilmesi gerekmektedir. Onarıcı-yenileyici tasarım, lineer

ekonomiden kopuşun, yeni iktisat paradigmasının en önemli yapı taşı olabilir. Son olarak da demokrasi talebinin önemine işaret edilmelidir (Rodrik, 2019) -ABD tipi bir demokrasi kastedilmemektedir-. Bir ülkedeki iktisadi ve toplumsal dinamikler, birey-birey, birey-doğa, devlet-birey ilişkilerinin karmaşık ilişkileri ile belirlenmekte ve burada tüm bu aktörlerin bir araya geldiği dinamik düzlemin nasıl inşa edildiği, hakların nasıl korunduğu, bireyler arasında güven ve dayanışmanın nasıl inşa edildiği oldukça önemlidir.

Raworth'un (2019) tartışmalarda yeni bir alan açmasının ardından, önemli dergilerden *Monthly Review* son sayısını (Haziran-Ağustos, 2023)¹¹ "Planlı Küçülme: Ekososyalizm ve Sürdürülebilir İnsani Kalkınma" temasıyla yayınlamıştır. Bu derginin, çok önemli sosyal bilimcilerle planlı küçülme tartışmalarını yeniden gündeme taşınması, bunu yaparken de eko-sosyalist dayanışmacı modellerin nasıl inşa edilebileceğini, gelirin yeniden dağıtımının nasıl tasarlanması gerektiğini vurgulaması oldukça önemlidir. Bu tartışma çağırısı, iktisat politikalarının yalnızca yapısal dönüşüm arayışları ile değil, sürece dahil olan tüm aktörlerin kökten yeniden tasarımı ile yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Peki bu nasıl mümkün olabilir? Landsberg (2023), bu sayıdaki "Ekolojik Sürdürülebilir ve Demokratik Ekonomiye Planlamak: Kısıtlar ve Görevler" başlıklı yazısında, lineer bir ekonomiden döngüsel bir ekonomiye geçişte planlamanın önemine dikkat çekmektedir. Planlamanın, harcama yapmaktan daha fazlası olduğunu vurgulayarak (Planning Means More than Spending), talep edilmesi gereken dönüşümün, tüm aktörlerinin yeniden tanımlanmasıyla, enerji üretme biçimlerimize, günlük yaşama ve çalışma şekillerimize, ulaşım tercihlerimize ve bunun gibi pek çok alanı içeren paternlerinizde değişikliklerle mümkün olabileceğini, bunun için de planlamanın zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada, mevcut teknolojileri kullanarak yeni endüstriler inşa etmek, bazılarında tamamen vazgeçmek, bazılarını dönüştürmek son derece önemlidir. Dolayısı bu tür bir dönüşümün gerçekleştirilmesi, ancak süreçle ilgili düzenleyici kurumların bu faaliyetleri yönlendirmesi, izlemesi ve denetlemesi ile mümkün olabilir. Bu kapsamda, döngüsel ekonomiye geçiş doğrultusunda planlama kavrayışımızın yeniden gözden geçirilmesi gereklidir. Planların yalnızca birer kalkınma planı olmaktan çıkması, her sektör -hatta her aktör- özelinde, çok boyutlu bir bakış açısı hem politika yapımcıların hem de sivil toplumun dahil olması ile hazırlanması bu konuda atılacak ilk adım olarak düşünülebilir. Bu doğrultuda, öncelikle bölgesel özgünlüklere dayalı, iklim değişikliği ile uyumlanacak ve aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadele edecek eksenleri belirleyen ülke düzeyinde planlar, ardından da bu planların

11 Derginin son sayısı için bkz. <https://monthlyreview.org/2023/07/01/planned-degrowth/>

uluslararası düzeyde birbiri ile eklemlenmesini sağlayacak ulus üstü bir mekanizmaya ihtiyaç duyulabilir.

4. Sonuç Yerine: Daha Adil, Daha Makul Bir Dünya Mümkün mü?

Bugün iklim krizi çağında yaşanan ekonomik ve toplumsal problemler, ulus-devletler düzeyinde politika üretmekle çözülebilecek sorunlar olmanın oldukça uzağındadır. Üstelik, 21. yüzyılda bilim felsefesinin değiştiği açıktır. Bu yüzyılda, tüm disiplinler birbiri ile daha entegre hale gelmiştir. Yani, gezegenin bir bölgesindeki bir plastik atığın gezegenin başka bir bölgesindeki resiflerin hayatını tehdit etmesini önlemenin yolunu bulmak ve uygulamaya geçmek birkaç disiplinin bir arada çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Burada vurgulanan, politika üretirken sadece farklı disiplinlerin karşılıklı bilgi paylaşımı yapma olanaklarının artırılması gibi etkileşimlere duyulan ihtiyacın oldukça ötesindedir. Asıl vurgu, gezegende her şeyin birbirine bağlı olduğu prensibinden hareketle, iktisadi olayları ve aktörleri değerlendirirken, iktisat politikası üretirken resmin bütününe bakabilmek için zihinlerimizde nasıl bir dönüşüm yaratmamız gerektiğidir.

İçinde olduğumuz evrende var olan neredeyse sonsuz bağlantısallıkların bütünsel bir yaklaşım geliştirmeden kavranması imkânsız hale gelmiştir. Bu yeni bilimin bakış açısı, araçları, uyguladığı yöntemler ve çözümler gezegenimizde birkaç milyar yıldır zaten var olan döngüsel ilişkiler ile uyumlu hale gelmektedir. Bu yeni bir çağ başlatmaktadır ve bu çağda artık ekonomik yapılar, hukuk ilkeleri, siyaset yapma biçimleri, sağlık kavrayışları, gündelik pratikler de yeniden tanımlanmaktadır. Bu yeni bilim felsefesinin disiplinleri bütünleştirme çabası, “sağlıklı ve refah içinde bir gezegen ve insan yaratma” yolunda izlenecek yol haritasını yeniden/yeni ilkelerle belirlemekte ve doğal olarak da uluslararası iş birliğini hem ülkeler arasında hem nesiller arasında hem de türler arasında zorunlu kılmaktadır. Ağ yapılarına dayanan bu paradigma değişimi gelecek 30-40 yılın bilim felsefesini ve dolayısı ile üretim/tüketim biçimini doğrudan etkileyecektir. Bu felsefe, sistemi oluşturan her bir aktörün kendinden daha büyük bir ağın içindeki konumunun ve o ağa katkısının belirleyici olduğunu tartışmaya açmaktadır. Tüm sistemler, akış halinde olan bir bilgi girişi ile karşı karşıyadır ve hepsi arasında bağlantısal ilişkiler vardır (Raworth, 2019; Kozal & Barbaros, 2019). Dolayısı ile 21. yüzyılda döngüsellik ve döngüsel ekonomi tartışmaları, bağlantısal ilişkisellik/bütünsellik çerçevesinde kavranmalıdır. Ancak bu sayede doğadan elde edilen maddelerle elde edilen ürünlerin yeni/yeniden/farklı kullanımını ifade eden ve tüketimin yeniden örgütlenmesini öneren; fiziksel, biyolojik, kimyasal olduğu kadar ekonomik ve toplumsal alanda da yeni bir kavrayışa yol açan döngüsellik kavramı yeni paradigmataya uygun şekilde anlaşılabilir olacaktır.

2020’li yıllarda küresel ölçekte döngüsel ekonomiye geçiş süreci, iklim krizi ile mücadele sürecinden ayrı düşünülmemelidir. Bir tarafta pandemi bir tarafta iklim krizi diğer tarafta artan eşitsizlikler ile baş etme yöntemlerinin odağında; mevcut üretim ve tüketim örüntülerinde radikal bir sistem değişikliğinin gerçekleştirilmesi bir diğer deyişle yaşamın küresel ölçekte savunulması için ekonomiden siyasete, eğitimden taşımacılık sistemlerine kadar her alanda büyük bir dönüşümün gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Bu nedenle döngüsel ekonomiye geçiş, sadece geri dönüşüm süreçlerinin yaygınlaşması değil aynı zamanda doğaya ve insana saygılı bir yaşamın her katmanda yeniden inşasını da kapsamaktadır. Bu doğrultuda, insanlığın mevcut bilme kapasitesinin, bilim ve teknolojinin “şeylerin” yeniden tasarlanmasında sağduyulu bir biçimde kullanılmasını sağlamanın mümkün olduğu söylenebilir. Bu kapsamda, herkesin sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşama hakkını gözetecek biçimde, devletlerin toplumun her kademesinin süreçte etkin rol oynadığı dayanışmacı bir ekonomi dizaynına katkı verecek biçimde örgütlenmesi, sahip olduğumuz bilgi birikiminin, üretilen teknolojinin nasıl kullanılacağına ilişkin işleyişin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Daha adil, daha makul bir küresel ekonomi yaratmak elbette mümkündür, ancak bu ekonominin tasarımında öncelikle gezegensel sınırların anlaşılması, ardından gelirin yeniden dağıtımındaki mekanizmaların daha adil, eşit ve şeffaf tasarlanması gereklidir. Bu noktada, sivil toplumun devletle olan ilişkisinin nasıl şekilleneceği de çok önemlidir. Sivil toplum ile devlet arasındaki güçlü ilişki, sivil toplumun denetleyici ve destekleyici rolü toplumun ihtiyaçlarını ele alan daha etkili ve kapsayıcı politikaların oluşturulmasına öncülük edebilir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, özellikle iktisatçılara da gelecek nesillerin entelektüel birikimlerini şekillendirmek konusunda büyük görevler düşmektedir. Nasıl uzun yıllardır temel makro iktisada giriş ve mikro iktisada giriş kitaplarında yer alan ana akım iktisat öğretileri bugünün sosyal bilimcilerinin büyüme odaklı topluma uyum sağlayan bir zihne sahip olmalarını sağladıysa, yukarıda bahsi geçen biçimde adil, şenlikli, paylaşımcı, dayanışmacı bir ekonomi dizaynının gerçekleşebilmesi için iktisadın bu yeni hikayesinin, kazanabileceği yeni açılımların yeniden, farklı bakış açıları ile yeniden yazılması ve daha yüksek sesle dile getirilmesi gereklidir.

Kaynakça

- Barbaros, F. (2020). 21. Yüzyıl: Çoklu Krizler Çağının Baş Aktörü Ekolojik Kriz mi?. *Yeniden Akdeniz Ekoloji Özel Sayısı*, s. 20-23, <https://www.izmeda.org>
- Barbaros, R. F. (2021). Yeni Anlaşmalar: Yeşil Dönüşümü Gerçekleştirebilir mi?. *Efil Journal of Economic Research*, 4(13).
- Chancel, L., Bothe, P., & Voituriez, T. (2023). *Climate inequality report 2023*. World Inequality Lab Study, 1.
- Crutzen, P. J. (2002). *Geology Of Mankind*. *Nature*, (415), 23.
- Crutzen, P. J. & Steffen, W. (2003). How Long Have We Been in The Anthropocene Era? An Editorial Comment. *Climatic Change*, 61(3), 251-257.
- D'alisa, G., Demaria, F., & Kallis, G. (2020). *Küçülme, Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*. Metis yayınları, İstanbul.
- Foster, J. B. (2011). Capitalism and degrowth-An impossibility theorem. *Monthly review*, 62(8), 26.
- Georgescu-Roegen, N. (1966). *Analytical economics: issues and problems*. Harvard University Press.
- Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is green growth possible?. *New political economy*, 25(4), 469-486.
- Hulme, M. (2016). 1.5 C and climate research after the Paris Agreement. *Nature Climate Change*, 6(3), 222-224.
- Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (Ed)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. <https://doi.org/10.1017/9781009157940.001>.
- Kim, S. E., Kim, H., & Chae, Y. (2014). A new approach to measuring green growth: Application to the OECD and Korea. *Futures*, 63, 37-48.
- Kozal, Ö. & Barbaros, F. (2019). *The Future of Manufacturing Industry in the 21st Century: Industrial Robots. Several Dimensions of Innovation, Technology and Industry 4.0 içinde*, (Ed. Fatih Ayhan), Berlin: Peter Lang, 43-61.

- Kozal, Ö. & Barbaros, F. (2020). Sürdürülebilirlik ve Döngüsellik: Kavramsal Bir Çerçeve. Ferhan Sayın (Ed.) *Döngüsel Ekonomi, Makro ve Mikro İncelemeler içinde* (17-46). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kuznets, S. (1955 [1995]). Economic growth and income inequality. In *The gap between rich and poor*. Routledge.
- Landsberg-Hart, M. (2023). Planning an Ecologically Sustainable and Democratic Economy: Challenges and Tasks, *Monthly Review*, (Temmuz-Agustos), Vol. 75, Sayı: 3, <https://monthlyreview.org/2023/07/01/planned-degrowth/>
- Magdoff, F., & Williams, C. (2017). *Creating an ecological society: toward a revolutionary transformation*. NYU Press.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Books
- Missemer, A. (2017). Nicholas georgescu-roegen and degrowth. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 24(3), 493-506.
- Nicolaisen, J., & Hoeller, P. (1990). Economics and the environment: a survey of issues and policy options. OECD, <https://doi.org/10.1787/658785422370>.
- Özcan, S. E., & Demir, C. (2023). Degrowth Strategy to Sustain the Capitalist System. In *Capitalism at a Crossroads: A New Reset?* 285-304 Cham: Springer International Publishing.
- Pasour Jr, E. C. (1996). Pigou, Coase, common law, and environmental policy: Implications of the calculation debate. *Public Choice*, 87(3-4), 243-258.
- Raworth, K. (2019). Simit Ekonomisi 21. Yüzyıl İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu (1. Baskı) (Çev. Akın Emre Pilgir), İstanbul: Tellekt
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E. F., ..., & Nykvist, B. (2009a). A safe operating space for humanity. *Nature*, 461(7263), 472-475.
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E. F., ..., & Nykvist, B. (2009b). Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society*, 14(2), 32.
- Schneider, F., Kallis, G., & Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. *Journal of cleaner production*, 18(6), 511-518.
- Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O., & Ludwig, C. (2015). The trajectory of the Anthropocene: the great acceleration. *The Anthropocene Review*, 2(1), 81-98.
- Steffen, W., Persson, Å., Deutsch, L., Zalasiewicz, J., Williams, M., Richardson, K., ... & Svedin, U. (2011). The Anthropocene: From global change to planetary stewardship. *Ambio*, 40, 739-761.

- Ünver, H. A. (2017). Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(54), 3-19.
- Vercalsteren, A., Christis, M., Van Hoof, V. (2018). Indicators for a Circular Economy. Research report of the Policy Research Centre Circular Economy.